

РЕЦЕНЗИЯ

на

дисертационния труд

на

Владимир Станимиров Стайков

на тема:

Етнокултурни връзки по Долен и Среден Дунав през Ранното средновековие, VII-IX в. (по данни на некрополите)

от

проф. д-р Александър Николов Николов

Катедра "Стара история, тракология и средновековна история", Исторически факултет

СУ "Св. Климент Охридски

Дисертационният труд на Владимир Стайков, представен за защита в Катедра "Археология" на Исторически факултет, СУ "Св. Климент Охридски", за придобиване на научната и образователна степен "доктор" в научно направление 2.2 "История и археология" е посветен на тема, която отдавна се намира в ползрението на археолозите-медиевисти, занимаващи се с изследвания регион. Тази проблематика има ключово значение за разрешаването на проблеми от ранносредновековната българска история, включително и проблемите на етнокултурното развитие на населението в един широк географски ареал в разглеждания период. Дисертантът си е поставил за цел да обобщи наистина огромна информация, събрана от некрополи от целия изследван регион, в съответствие с постиженията на отделните национални школи, и да постави материалите от съвременната територия на България в един много широк географски и исторически контекст. Този подход има за цел да даде нови насоки на проучванията в широка, сравнителна среда и да преодолее прекаленото етнизирание при интерпретацията на находките от некрополите, като наблегне на типологичните сходства и разлики между отделните ареали на разпространение на различните погребални практики. Некрополите са обособени в три групи- некрополи само с кремация, биритуални некрополи и некрополи само с инхумация, а материалът от тях е подложен на подробен и конкретен анализ, като се набляга, по уговорката на автора върху определяне на неговата хронология, без да се абсолютизират евентуалните етнически характеристики, които не винаги могат да бъдат установени със сигурност. Така съзнателно се избягват термини като "български",

"славянски" и "аварски" и се отчитат достатъчно хетерогенните характеристики на населението на ранносредновековната Българска държава и нейния северозападен съсед-Аварския хаганат, контролирал голяма част от региона чак до началото на IX в.

Дисертантът е възпитаник на Исторически факултет на СУ, бакалавър и магистър по археология, редовен докторант към Катедра "Археология". Към дисертационния труд е представен автореферат в обем от 52 страници, който напълно отговаря на съдържанието на дисертацията и академичните стандарти. Представени са и необходимите две публикации по темата на дисертацията.

Самият дисертационен труд в обем от 370 страници е разделен на увод, шест глави, заключение и приложения- каталог, диаграми и карти и табла.

Уводът накратко ни запознава с основната теза и цел на работата, а именно поставянето на група некрополи от дн. Северозападна България в един много по-широк контекст на проучване, който да позволи да бъдат допълнени и частично ревизирани някои възгледи относно техните културни особености, хронология и хипотетичните им етнически характеристики. Тази задача произтича от предварителни занимания на докторанта с този ареал, по време на подготовката и защитата на неговата магистърска работа. Така са обработени данни от 211 некропола в един много широк ареал, който обхваща териториите на Аварския хаганат и на Дунавска България, както и съседни територии, за да бъде определено точното място на т.нар. "северозападни двубредни некрополи".

Първа глава ни запознава подробно със състоянието на проучванията на некрополите от разглеждания ареал, групирани според шестте различни национални школи, които се занимават с регионалните проучвания. Тази глава показва солидни познания и възможност за обобщаване на основните тези на отделните школи, спорните моменти, произтичащи често от съвременна политическа конюнктура, постиженията и белите петна в проучванията. Стайков убедително посочва, че проучванията на въпросния ранносредновековен материал са протичали доста неравномерно, с различно качество и в различен политически контекст, но въпреки това, са достатъчно представителни за да послужат за обобщаващ анализ и за опит за нова, по-широка "наднационална", регионална интерпретация на материалите. Разбира се, характерен пример за влияние на съвременната политика върху археологическите и историческите интерпретации е проучването на т.нар. култура "Дриду", по която българските и румънските археолози и историци имат съществени различия.

Втора глава, озаглавена "Проблемът с групата некрополи "Долни Луковит-Галиче" ни представя същността на дебата около т.нар. северозападни некрополи, които Живка Въжарова определя като "славянски", "двубредни" и "християнски" и датира твърдо след 864-65 г. т.е. след Покръстването на българите. Тя търси и паралели между тези особени

некрополи с други некрополи, открити около Преслав. Тезите на Въжарова обаче са оспорени частично от Уве Фидлер, Р. Рашев и др. автори, а дисертантът се заема да представи отново подробно тази група некрополи и стига до изводи, които показват възможната им много по-ранна хронология, невъзможността да бъдат напълно ясно определени етнически, и невъзможността да бъдат свързани напълно и с находките от територията на Аварския хаганат, въпреки географската близост с териториите, подвластни на аварите. По негово мнение спорната група некрополи може да бъде изследвана само след привличане на материали от един много по-широк регион и една много по-продължителна хронологическа рамка. Именно това е и неговата по-нататъшна линия в изследването в следващите глави от дисертацията.

Трета глава "Некрополи с кремация по Среден и Долен Дунав" дисертантът ни запознава с некрополи от различни подобласти на разглеждания ареал, като уточнява, че именно този тип кремация, предимно урнова, се свързва най-безпроблемно със славянския етнически елемент според повечето изследователи. Неговите изчисления обаче показват, че става дума само за 21 или 10% от изследваните некрополи. Най-добре документирани са тези некрополи южно от Дунава, където са групирани в две подгрупи- Източнобалканска и Дунавска, която е разположена частично в територията на Румънска Добруджа. Към подробния анализ на тези две групи дисертантът е прибавил информация за подобни два некропола от Влашката низина, принадлежащи към културата "Дриду" , а също и некрополи със сходен профил от Трансилвания, Трансданубия, дн. Словакия и един некропол от дн. Хърватска, край Винковци. Като цяло Стайков отчита известни незначителни различия в обряда и характера на некрополите, които обаче са много сходни, с рязко преобладаващ урнова кремация, въпреки различията на самите урни. Друг характерен момент е липсата на подобни некрополи на територията на Лудогорието т.е. Източнобалканската и Дунавската група некрополи са териториално разделени и обособени една от друга.

Трета глава "Биритуални некрополи по Среден и Долен Дунав" ни запознава с втория голям тип некрополи от разглежданата епоха, който е разпространен също в широк ареал. Те са далеч по-многобройни, но също така са концентрирани в определени подобласти на региона, оставяйки помежду си определени празни пространства. Най-голяма гъстота на двубредните некрополи Стайков отчита по десния бряг на Долен Дунав, в пространството от Янтра до Черно море, където са обстойно са проучени над 30 обекта. Направен е подробен анализ на находките и на публикуваните до този момент материали и хипотези по въпроса. Към тази група могат да бъдат отнесени и още 7 некропола на левия бряг на Дунава в дн. Румъния, които показват доста сходни характеристики с некрополите, изследвани в днешна Североизточна България и Северна/Румънска Добруджа. Инхумациите тук преобладават решително над кремациите, но като цяло са застъпени и двата обряда, а например в некропола край Бдинци и в още 8 некропола от южнодунавския ареал тенденцията е обратната- преобладаване на

кремациите. Направени са редица опити да се определи етническият и религиозен профил на погребенията, като се допуска и наличието на романоезично население, което е извършвало и безурнова кремация като погребален ритуал. Биритуалните некрополи, с които е представена Трансилвания са 10, като тук е направен опит от изследователите за разбиването им на по-малки групи, въз основа на различни характеристики. Между реките Дунав и Тиса е разкрит и изследван само биритуалният некропол край Челарево, а в Трансданубия такива некрополи има само 2. Броят им обаче нараства в северната периферия на Карпатския басейн, където има 9 подобни некрополи. Подробният анализ на публикациите по тези некрополи, както и тяхното географско и хронологическо подреждане повдига редица въпроси пред дисертанта. Той е на мнение, че определянето на даден некропол като биритуален е необходимо да бъде прецизирано, тъй като в някои от случаите двуобредността е много условна и свързана само с конкретни случаи, например погребения на деца. Всъщност това са моноритуални некрополи с определени изключения в ритуала, за разлика от класическите двуобредни некрополи, където са застъпени и двата базисни типа погребения и то по едно и също време. Тези уговорки водят до извода, че масово разпространение на биритуалните некрополи имаме само в земите по Долен Дунав и то на юг от реката, а в останалите изследвани зони това са или спорни или спорадични прояви на биритуализъм, без обаче напълно да се отхвърля наличието дори и на класически двуобредни некрополи, например на територията на дн. Словакия. Като цяло според Стайков биритуализмът дори в най-плътно представената чрез него зона е много разнообразен, не се поддава на пълна типологизация и едва ли е свързан с "аварско" влияние, тъй като в ареала на Аварския хаганат всъщност той е доста слабо разпространен. Основната зона на разпространение на този тип некрополи си остава територията на изток от река Янтра.

Петата глава "Некрополи с инхумация по Среден и Долен Дунав" се спира и на третия тип некрополи, разпространени в изследвания регион. Като цяло за района на Долен Дунав преобладават в тези некрополи преобладават погребения със западна ориентация и основно без инвентар т.е. определяни като християнски погребения, които са или от късноантичната епоха или от втората половина на IX в. Дисертантът обаче се е съсредоточил върху две изключения- край Равна и Позаймище, на територията на дн. Североизточна Сърбия, които напомнят по своите характеристики на проблематичните "северозападнобългарски" некрополи и са датирани от първата половина на IX в. т.е. отпреди Покръстването от 864 г. Подобни некрополи се откриват в Трансилвания, т. нар. група "Гъмбаш" и др., която се свързва с неславянско население, може би гепиди или пък носители на културата на Аварския хаганат. На изток от Тиса са изследвани 16 подобни некропола, някои от които с множество погребения. Между Дунав и Тиса броят им нараства над 50, особено на територията на дн. Унгария, където са проведени и по-мощни проучвания. Внушителни са и групите от дн. Словакия с 24 некропола и в Трансданубия, където се оформя голяма група от некрополи от този тип с 26 некропола и с множество гробове. Междуречието на Дунав, Сава и Драва е представено със 7 проучени

некропола. Всички тези некрополи се свързват с епохата на Аварския хаганат, без да се търсят непременно етнически или религиозни особености на населението, което ги е ползвало, и като се отчитат различни местни особености и характеристики.

Глава 6 представлява обобщаващ анализ на погребалните практики по Долния и Средния Дунав в разглеждания период и въз основа на огромното количество анализирани материали и публикации, свързани с трите основни вида некрополи. Очертани са два ареала, свързани с ориентацията при инхумация- най-общо северна и западна ориентация, но без да се абсолютизира това, а по-скоро се говори за преобладаващ вид ориентация. Все пак западната ориентация е по-характерна за еднообредните некрополи от този тип, поне според дисертанта. Анализирани са подробно също вариантите при полагането на телата, т.нар. нишови гробове, които имат предполагаем източен произход и са много разпространени в биритуалните некрополи от Долнодунавския ареал. Те показват обаче известни различия с подобни гробове от Карпатския басейн, които при това са разпространени предимно в еднообредни некрополи с инхумация. Разгледани са също катакомбни и шахтови гробове, погребенията с животни, погребенията с коне и конници, керамичните дарове и много други особености на погребалните практики в разглеждания регион. Подробният анализ обаче не дава достатъчно основания Крайдунавската група некрополи от Северозападна България да бъде обвързана с "аварския културен кръг", тъй като в самия Аварски хаганат очевидно царя доста голямо разнообразие по отношение на погребалните обреди. Те обаче съдържат и значителни разлики от некрополите от ядрото на Дунавска България на изток от Янтра и в Добруджа. Макар и датирани вероятно преди средата на IX в. те биха могли да принадлежат на християнско население, въпреки наличието и на гробнични дарове, нехарактерни за каноничните християнски погребения. Налице са и податки за съхраняване на някои късноантични културни и етнически елементи в този регион. Дисертантът назовава и евентуалните носители на тази култура, познати от изворите като гудускани, тимочани и аборити, традиционно приемани за славянски общности в науката, но с възможен късноантичен компонент, както ни насочват данните на археологията. Разнообразните погребални практики и наличието им в тази "северозападна" група некрополи ни навежда на мисълта за хетерогенно население, съставено от "славяни", "автохтони", езичници и християни, в периода до Покръстването от 864 г.

Заключението без да повтаря основните изводи, направени вече в отделните глави, затвърждава убеждението на дисертанта, че етнорелигиозната картина в целия регион е достатъчно комплексна и сложна, и макар условно да имаме две зони, които граничат помежду си, а именно Дунавска България и Аварския хаганат, различни контакти и преливания между тях са възможни на много широка основа и в контекста на византийското културно и религиозно влияние. Северозападна България се очертава като интересна контактна зона, за жалост, заедно със съседни региони от Сърбия и Румъния, не

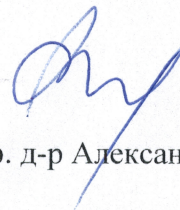
напълно проучена, която евентуално би могла да ни разкрие много за тези гранични зони и общества, които се оформят в контактната зона по Средния и Долен Дунав.

Дисертационният труд на Владимир Стайков е снабден и с много солиден каталог и приложения, които визуализират и подреждат до голяма степен изводите, които дисертантът е направил в своя писан текст. Като цяло работата, която е извършил Владимир Стайков е огромна, той е обобщил и анализирал наистина впечатляващ материал. Разбира се, когато се прави такъв обобщаващ труд, вероятно могат да бъдат допуснати грешки и неточности, но по-важното е друго. Поставени са важни въпроси и са потърсени компетентни отговори, които звучат убедително, поне за един историк-медиевист, който не е тесен специалист в областта на археологията. За сетен път установяваме огромната нужда от изследвания в областта на ранносредновековната археология, която би могла да отговори на много въпроси, на които сравнително оскъдната писмена изворова база не е в състояние да даде изчерпателни отговори. Дисертационният труд на Владимир Стайков отговаря напълно на критериите за докторска дисертация, представлява интересен принос и безспорен успех, както за дисертанта, така и за неговия научен ръководител. Воден от това си убеждение, призовавам почитаемото жури да присъди на Владимир Станимиров Стайков образователната и научна степен "доктор" и гласувам убедено с "да".

30 април 2020 г.

гр. София

Рецензент:

/проф. д-р Александър Николов/